

Dorota Brzozowska

Słownictwo polskiego dyskursu ludycznego i jego kulturowe konteksty

---

Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs 2, 149-161

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota BRZOWSKA (Opole)

Słownictwo polskiego dyskursu ludycznego i jego kulturowe konteksty

Celem opracowania jest przedstawienie słownictwa polskiego dyskursu ludycznego widzianego przez pryzmat terminów tworzących pole pojęciowe *ludyczności*. Obserwacja tego pola wskazuje na silne wpływy języków i kultur obcych na kształtowanie się poszczególnych składowych wchodzących w jego obręb. Ujawniają się one w zapożyczeniach, zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich. Najdawniejsze mają swe źródło w kulturze starożytnej – greckiej i łacińskiej. W czasach współczesnych występują wpływy terminologii i genologii angloamerykańskiej. Obecnie zaobserwować można poszerzenie zakresu występowania, a także zwiększenie różnorodności i rozprzelenia gatunków dyskursu ludycznego.

Polish ludic discourse vocabulary and its cultural contexts

The aim of the paper is to present the Polish ludic discourse vocabulary in the perspective of the terms creating the semantic field of *ludity*. An observation of this field indicates the strong influences of foreign languages and cultures on particular elements of this field. They can be noticed in both direct and indirect borrowings. The oldest ones have their source in the cultures of the ancient Greece and Rome. Currently, the influences of the Anglo-American terminology and genology appear in the field. There has also been a broadening of the spectrum of occurrence, a variability and a diffusion of the ludic discourse genres.

Der polnische Unterhaltungsdiskurs und dessen kulturelle Kontexte

Die vorliegende Arbeit hat zum Ziel, den Wortschatz des polnischen Unterhaltungsdiskurses aus der Perspektive des Wortfeldes *Unterhaltung* darzustellen. Die Beobachtung dieses Feldes zeigt starke Einflüsse von Fremdsprachen und fremden Kulturen auf die Ausbildung von Elementen dieses Felds. Sie kommen zum Vorschein in direkten und indirekten Entlehnungen. Die ältesten haben ihren Ursprung in der Kultur des antiken Rom und Griechenland. In der Gegenwart kommen Einflüsse aus dem angelsächsischen Raum. Zurzeit beobachten wir auch eine Verbreiterung des Vorkommensbereichs, eine stärkere Variabilität und Zerstreung der Gattungen/Sorten im Unterhaltungsdiskurs.

1. Dyskurs ludyczny

Dyskurs ludyczny jest współcześnie bardzo żywotny i otwarty. Przenika do różnych dziedzin życia i silnie splata się z innymi dyskursami. Umacnianie i jednoczesne rozpraszanie się dyskursu ludycznego można traktować jako znak zachodzących w społeczeństwach przemian tożsamości. Jedną z centralnych jej kategorii jest tożsamość narodowa. Zarówno na arenie krajowej, jak i na gruncie międzynarodowym jesteśmy ostatnio świadkami wyraźnego starcia między jej różnymi obliczami. Polska tożsamość narodowa osłabiana jest chęcią wtopienia się w większe struktury (europejskość), ale jednocześnie wzmacniana tendencjami do utrzymania swojej odrębności (polskość). Zdanie „pokaż mi z czego/ kogo się śmiejesz, a powiem ci, kim jesteś” nabiera dziś nowych sensów.

Dyskurs ludyczny / komiczny stanowi jeden z podtypów dyskursu rozumianego jako „bardzo złożony, wielowymiarowy fenomen poznawczo-językowo-komunikacyjno-kulturowy” (Gajda 2007: 13). Wydzielony zostaje ze względu na dwie różne typologie dyskursów – zarówno w ujęciu funkcjonalnym, odwołującym się do sfery użycia języka, jak i mentalnościowym – wiążącym sposób użycia języka z określonym typem mentalności. Realizuje się on w zespole „idealnych tekstów komicznych” (tj. takich gatunków jak dowcip czy komedia), które należą do różnych stylów funkcjonalnych, lecz priorytet komizmu skłania do połączenia ich w jedną klasę. Zaistnieć może też jako integralna część składowa dyskursu innego typu, „ukomiczniając” wiele dyskursów niekomicznych (Gajda 2007: 15).

Definicję dyskursu ludycznego zbudować można w oparciu o założenia teorii dyskursu proponowanej przez van Dijka (2001: 10), który za trzy główne wymiary dyskursu uznaje a) użycie języka, b) przekazywanie idei, c) interakcję w sytuacjach społecznych. Uwzględniając te czynniki, przyjmując, że **dyskurs ludyczny** to ‘typ wydarzeń komunikacyjnych, w których przekazywaną ideą jest skłonność do zabawy (od łac. *ludus* ‘gra, zabawa’), a celem interakcji tworzenie „wspólnoty śmiechu”’. Rozszerzając tę definicję o założenie konstruktywistyczne, pojmować można dyskurs jako „działanie, które nieustannie kształtuje obiekt, o którym mowa” (Foucault 2002).

Termin *dyskurs ludyczny* nawiązuje bezpośrednio do tytułu znanej książki Johana Huizingi *Homo ludens*, w której autor podkreśla, że chodzi mu „nie o to, jakie miejsce zajmuje zabawa pomiędzy pozostałymi zjawiskami kulturalnymi, lecz o to, jak dalece sama kultura ma charakter zabawowy” (1985: 8). Właśnie ze względu na niesione konotacje, uwypuklające znaczenie zabawowego charakteru kultury, termin ten jest użyteczny i adekwatny do opisywania zjawisk występujących w kulturze od jej zarania i ważnych także w czasach współczesnych. Na jego korzyść przemawia także wyraźne odniesienie do większej rodziny określeń definiujących człowieka jako *homo sapiens*, *homo faber*,

homo loquens, *homo viator*, a na naszym obszarze kulturowym także *homo sovieticus*.

Chętnie używany w polskiej tradycji termin *komizm* wskazuje przede wszystkim na miejsce omawianego zjawiska wśród kategorii estetycznych. Obejmuje on komizm elementarny i złożony. Komizm złożony może przybierać postać dobrotliwego humoru, krytycznej satyry lub kpiącej ironii (por. Dziemidok 1967). Jak pokazuje ta taksonomia, popularny zwłaszcza w kręgach anglojęzycznych jako kategoria nadrzędna termin *humor*, który przyjął się także w Polsce, głównie ze względu na silny wpływ badaczy amerykańskich na współczesny rozwój humorologii, niesie w europejskiej kulturze konotacje wiążące go z dobroduszością i nieszkodliwością. Pozbycie się tych ograniczających skojarzeń jest ważne zwłaszcza w dobie, gdy z jednej strony polityczna poprawność, a z drugiej napięte stosunki międzykulturowe, międzykulturowe i międzyetniczne nakładają obowiązek zastanawiania się nad skutkiem uczestnictwa w każdego typu dyskursie. W przypadku dyskursu ludycznego chodzi głównie o świadome branie pod uwagę, czy to, co zabawne dla nas, okaże się równie śmieszne dla innych, a jeśli nie, to jakie mogą być tego konsekwencje.

2. Pole leksykalne kategorii ludyczności

Analiza składnikowa znaczeń wyrazów z gniazda pojęciowego *ludyczności* zawartych w definicjach słownikowych ma na celu odpowiedzieć na trzy pytania. Pierwsze dotyczy tego, co jest jądrem znaczeniowym danego hasła, drugie – w jakiej formie ono występuje, a trzecie jest pytaniem o stronę pragmatyczną i wprowadza konieczność przyjrzenia się występującym w hasłach kwalifikatorom wskazującym na okoliczności użycia danego wyrazu.

Pierwszy etap badań polegał na stworzeniu listy wyrazów pojawiających się w wybranych słownikach¹ (por. Tab. 1.). Pod uwagę wzięłam reprezentacyjne słowniki naświetlające badane pole z trzech różnych punktów widzenia i ukazujące: 1) powszechne użycie językowe, utrwalone dostępnością, popularnością i czasem obecności w szerokim obiegu (słowniki ogólne języka polskiego); 2) specjalistyczne ustalenia literaturoznawcze (słowniki terminów literackich);

---

¹ Krystyna Długosz-Kurczabowa, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: PWN 2006; Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2005; red. Mieczysław Szymczak, *Słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN 1995, <http://pwn.sjp.pl>; Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, wyd. 4., Ossolineum 2002; Stanisław Sierotwiński, *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*, wyd. 4., Ossolineum 1986; red. Jan Tokarski, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa: PWN 1980, <http://swo.pwn.pl/haslo.php?id=8384>; red. Bogusław Dunaj, *Popularny słownik języka polskiego* Warszawa: Wilga 2002.

3) ustalenia etymologiczne (słowniki etymologiczne). Do wyodrębnienia terminów z pola leksykalnego ludyczności zastosowałam kryterium kompetencji badacza, jako przeciętnego użytkownika języka. Wyboru terminów dokonywałam za pomocą list haseł, indeksów oraz odsyłaczy wskazujących na powiązania między poszczególnymi elementami pola.

Drugim etapem było zastosowanie jednostek minimalnych do opisu jednostek bardziej znaczeniowo złożonych (por. Tab. 2.). Złożoność jednostek ujawniała się w ich definicjach słownikowych, gdy w definiensie występowały inne terminy tego samego pola. Do wyodrębnienia jego centrum wykorzystałam informacje o synonimiczności poszczególnych elementów. Dla obrazowego przedstawienia wyników analizy posłużyłam się tabelami.

Tabela 1. zawiera wyłącznie nazwy cech dominujących. W korpusie wyrazów z pola dyskursu ludycznego, znajdujących się w słownikach współczesnej polszczyzny, pomijam terminy specjalistyczne (np. *intermezzo*, *atellana*) i określenia, które wyszły całkowicie z użycia lub używane są sporadycznie (np. *kaduceusz*, *raptularz*). Uwzględniłam natomiast wyrazy dawne i przestarzałe, ale wciąż znane. Do tabeli włączone zostały te nazwy cech, które pojawiły się w zebranych materiale, składającym się z definiensów badanych terminów, nie mniej niż 10 razy oraz te wyrazy, których definicje zawierały co najmniej jedno odniesienie do terminów kluczowych. Kryterium wyboru terminów kluczowych była częstotliwość ich występowania w definiensach innych terminów oraz jako podstawy słotwórczej do tworzenia kolejnych określeń. Analiza jakościowa potwierdziła założenie o istotnym znaczeniu i dużej częstotliwości występowania terminów wyjściowych (*śmiech*, *humor*, *komizm*, *zabawa*, *dowcip*), wzbogaconych jednakże o dodatkowe elementy (*żart*, *wesołość*, *komedia*, *rozrywka*). Suma tych dwóch grup stworzyła zbiór terminów kluczowych.

W tabelach biorę pod uwagę tylko podstawowe formy gniazd słotwórczych. Żeby zachować jednorodność kategorialną, wyliczam wyłącznie formy rzeczownikowe, dla pełności obrazu uzupełniając je o odczasownikowe i odprzymiotnikowe formy rzeczowników tam, gdzie podstawową formą jest część mowy inna niż rzeczownik. Zestaw cech najczęściej wymienianych w definicjach słownikowych ujawnia luki w opisie poszczególnych terminów. Wynikać mogą one z synonimicznego charakteru licznych określeń oraz z ich wzajemnej zależności słotwórczej. Analiza prowadzi do wniosku, że w nazwach formy przybieranej przez dany element pola najczęściej pojawiają się wyrazy takie jak *zwrot*, *utwór*, *osoba*, *czyn*, *cecha*, *przedmiot*.

Analiza semowa definicji słownikowych pokazuje, że słownik-minimum dla pola ludyczności można skonstruować, bazując na słowach kluczowych. Uproszczone definicje zostały zbudowane tak, by pokazać wyraźnie więzi łączące poszczególne wyrazy omawianego pola. Jeśli dany wyraz ma więcej niż jedno znaczenie, poszczególne znaczenia, w porządku występującym w słownikach,

oznaczam kolejnymi cyframi (1,2,3 itd., np. żart 1). To wyodrębnianie znaczeń jest niezbędne, gdy chcemy pokazać zależność pomiędzy terminami, bo w wielu przypadkach nachodzą one na siebie częściowo właśnie tylko w którymś ze znaczeń, a nie we wszystkich. Definicje elementarne składają się z określeń dotyczących poziomu realno-znaczeniowego oraz stylistycznego. Znak „=” stosowany jest w przypadku wystąpienia relacji synonimii, która może dotyczyć poszczególnych terminów prostych lub złożonych. Terminy złożone to takie, które można rozpisać jako sumę (symbolizowaną przez znak „+”) innych terminów lub ich różnicę (znak „-”). Ten ostatni znak stosowany jest wtedy, gdy dla synonimiczności terminów niezbędne jest pominięcie pewnej własności jednego z nich. Ponieważ zależności między poszczególnymi elementami omawianego pola są wielostopniowe, zdarza się, że termin definiujący z tego samego poziomu, co termin definiowany, może zostać rozpisany na terminy bardziej podstawowe – z poziomu niższego. W takich przypadkach do wyodrębnienia doprecyzowującego podpoziomu używam nawiasów okrągłych ((...)). Nawiasy kwadratowe stosuję natomiast w przypadku definiensów składających się z więcej niż jednego elementu. Informacje pragmatyczne, odnoszące się do poszczególnych wyrazów, pełnią ważną rolę w określaniu różnic znaczeniowych. Do uporządkowania pola wykorzystałam dystynktywne definicje synonimów (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004). Na ich podstawie stwierdzić można, że głównymi kategoriami dyferencyjnymi, obecnymi w badanym polu, są określenia kwalifikatywne: *niechętnie, potoczne, książkowe, przestarzałe, ironiczne, rzadkie, rubaszne, środowiskowe*.

Przykładowe elementarne definicje wyrazów z pola ludyczności przedstawiają się następująco:

dowcip 1 = [zachowanie + językowe (+krótki + utwór + puenta) + śmiech] = [witz - ironia] = humor 3 = żart 1

dowcip 2 = [zdolność dostrzegania + śmieszność] = humor 1 = komizm = [inteligencja + przestarzałe]

dowcip 3 = [wyrażanie + dowcip 2]

humor 2 = [dobry + nastrój]

kawał = [dowcip 1 + potoczne]

figiel = psota [zachowanie – językowe + dziecięce + śmiech]

anegdota = facecja = dykteryjka = krotochwila = [dowcip1 + przestarzałe + książkowe]

serio = [- żart]

szyderstwo = [śmiech + złośliwość + pogarda + ironia]

śmiech = [objaw + wesołość]

uśmiech = [śmiech – intensywność]

zabawa = przyjemność = figiel = gra = rozrywka

wesołość = radość

uciecha = [śmiech + czułość] = radość

Z przedstawionych wyrazów podstawowych wywodzi się wiele nazw osób:

anegdociarz = [anegdota + osoba], dowcipniś = [dowcip + osoba]. Podobnie: facejcionista, figlarz, psotnik, kawalarz, żartowniś.

Niektóre z wyrazów są wieloznaczne:

komik 1 = [osoba + zawód]
 komik 2 = [osoba + śmiech]
 błazen 1 = [osoba + zabawa]
 błazen 2 = [komik1 + cyrk]
 błazen 3 = [komik1 + dawne]

Podstawę słowotwórczą rzeczowników nierzadko stanowią czasowniki. Takimi formacjami odczasownikowymi są na przykład.:

kpiarz = [kpić + osoba + złośliwy + lekceważący]
 swawolnik = [swawolić + osoba + zachowanie – językowe + rzadkie]
 zgrywus = [zgrywać się + osoba + niepoważny + potoczne]

W licznych przypadkach jeden wyraz kluczowy staje się podstawą do powstania paru różnych wyrazów:

[**śmiech** + osoba + rzadkie - zawód] = **śmieszek**
 [**śmiech** + osoba + złośliwy + książkowe] = prze**śmiewca**

Zdarzają się również wyrazy słabiej zakorzenione w systemie – posiadające mniej form słowotwórczo pokrewnych, np.:

trefniś 2 = [błazen 3 + zawód]
 pajac = [osoba + żart]
 jajcarz = jajarz = [żartowniś (osoba + żart) + potoczne + rubaszne]

Sprawa jednoznaczności definicji komplikuje się, gdy znaczenie dawne różni się od współczesnego. Wyrazy z pola ludyczności często wchodzą w złożone relacje synonimiczne, w których zmiana części mowy doprowadza do uzyskania nowego odcienia znaczeniowego i zaburzenia relacji. Na przykład *zabawny* = ‘taki, który bawi, wywołuje uśmiech’ = *śmieszny* = *wesoły* = *komiczny*. W wielu kontekstach więc: *śmieszny* = *wesoły*, ale już *śmieszność* ≠ *wesołość*.

Wymienność kontekstowa sprawia, że w wielu przypadkach definicje słownikowe zachodzą na siebie. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy są one definicjami synonimicznymi. Sytuacja taka prowadzi do powstawania błędnego koła lub wyjaśniania typu *ignotum per ignotum*:

radość to ‘uzewnętrznione uczucie zadowolenia z czegoś; **uciecha**, **rozradowanie**’, **uciecha** to ‘dobry humor, **radość**, zadowolenie’, a **wesołość** to ‘pogodny, **wesoły**, **radosny** nastrój; **radość**, beztraska, **uciecha**’(PSJP).

Analiza podstawowych elementów składowych definicji słownikowych pola pokazuje główne ośrodki, wokół których gromadzone jest słownictwo używane do opisu różnych aspektów dyskursu ludycznego, pozwala też wyodrębnić podstawowe opozycje określające formy oraz kontekst pragmatyczny poszczególnych terminów (por. Tab. 2). Mnogość definicji synonimicznych w polu znaczeniowym ludyczności powoduje, że zakresy niektórych terminów nie są od siebie wyraźnie oddzielone. Przyczynia się do tego również wieloznaczność i krzyżowanie się znaczeń, sprawiające, że przyporządkowania nie zawsze mogą być rozłączne. Jak pokazuje wykorzystanie przytaczanych wyrazów w kontekstach, nie przeszkadza to – przynajmniej rodzimym użytkownikom – w sprawnym posługiwaniu się poszczególnymi wyrazami, a jest jedynie świadectwem bogactwa językowego. Uporządkowanie pola prowadzi co prawda do uproszczeń definicyjnych, ale pełni za to funkcję systematyzującą i wyjaśniającą, która poza walorem poznawczym może znaleźć zastosowanie w realizowaniu celów dydaktycznych (np. w nauczaniu języka polskiego jako obcego) lub może być przydatna w translatoryce.

3. Zapożyczenia w polu pojęciowym ludyczności

Obserwacja pola leksykalnego wyrazów związanych z dyskursem ludycznym pokazuje silne wpływy, jakie wywarły języki i kultury europejskie na kształtowanie się tego pola. Wiele w nim zapożyczeń bezpośrednich i pośrednich czerpanych z różnych źródeł – od greki i łaciny poczynając, na terminologii anglo-amerykańskiej kończąc. Najliczniejsze grupy zapożyczeń stanowią kolejno wyrazy związane z językiem francuskim (39%), łaciną (24%), językiem włoskim (14%), greckim (13%), niemieckim (13%) i angielskim (10%). Wyniki te są częściowo zbieżne z rezultatami badań liczebności zapożyczeń występujących w *Słowniku współczesnego języka polskiego* (1996) oraz zapożyczeń faktycznie używanych w tekstach polskich (por. Piotrowski 2006). Pierwsze pozycje zajmują te same języki, w nieco tylko zmienionej kolejności. Podobna jest przede wszystkim liczba zapożyczeń z języków klasycznych (w słowniku łącznie 40,5%), z czego większość należy do zapożyczeń z łaciny (32%), zajmującej pierwszą pozycję na liście języków – pożyczkodawców. Język francuski (21%) zajmuje na niej pozycję drugą, po nim najliczniej reprezentowane są kolejno języki niemiecki (12%) i angielski (9%) – oba o podobnym procentowym wyniku, jak w przypadku wystąpień w słowniku. Znaczna różnica wyników dotyczy jedynie języka włoskiego, z którego pożyczki występują zdecydowanie rzadziej w słowniku (4%) niż w polu leksykalnym *ludyczności* (14%). Wynika to w dużym stopniu z licznej reprezentacji terminów związanych z komicznymi gatunkami muzycznymi – a muzyka jest jedną z domen zapożyczeń włoskich w języku

polskim. Oto niektóre przykłady zapożyczeń bezpośrednich o różnym stopniu przyswojenia:

1. Zapozyczenia z języka francuskiego: *puenta* fr. *pointe*; *farsa* fr. *farce*; *kalam-bur* fr. *calembour*; *rewia* fr. *revue*; *wodewil* fr. *vaudeville*; *kuplet* fr. *couplet*; *bon mot* fr. ‘trafny dowcip’; *bel esprit* fr. ‘piękny umysł’.
2. Zapozyczenia łacińskie: *humor*, *ludus*, *facecja* łac. *facetia*; *figiel* z późnołacińskiego *figulare*; dawne *raptularz* od łac. *raptularius*; *koncept*, dawniej ‘dowcip, żart’ łac. *conceptus*.
3. Zapozyczenia z języka włoskiego: *arlekin* wł. *arlecchino*; *fraszka* wł. *frasca* ‘gałązka’; *karykatura* wł. *caricatura* ‘ładowanie’, ‘przeciążanie’; *operetka* wł. *operetta*; *impreza* wł. *impresa*.
4. Zapozyczenia greckie: *heroikomiczny* od *heroi(ka)* + gr. *komikós* należący do *komedii* [gr. *kōmōidia* <*kómos* ‘pochód związany z obrzędami dionizyjskimi’, *aoide* ‘pieśń’]; *skatologiczny* od gr. *skór skatós* ‘łajno’ + *-logia*.
5. Zapozyczenia z języka niemieckiego: *frant* dawniej ‘błazen’ od niem. *Freund* ‘przyjaciel’; *heca* niem. *Hetze* ‘szczucie’ [zwierzyny psami]; *humoreska* niem. *Humoreske*; *trefny*, dawniej ‘zabawny, dowcipny’, za niem. *treffend* ‘trafny, celny’ (o dowcipie, żarcie) lub mniej prawdopodobne od węg. *tréfa* ‘żart’; *wic* z niem. *Witz*.
6. Zapozyczenia z języka angielskiego: *greps* ang.-amer. *grips*; *komiks* ang. *comics*; *pure nonsense* ang. ‘czysty nonsens’; *skecz* ang. *sketch*; *limeryk* ang. *limerick*, od *Limerick*, ang. ‘nazwa irlandzkiego miasta *Luimneach*’; ang. *musical [comedy]* ‘[komedia] muzyczna’; *kłown* ang. *clown*; ang. *slapstick*; ang. *song*.

W licznej grupie zapożyczeń pośrednich występują wyrazy przejęte przez polszczyznę z greki za pośrednictwem francuskiego (*anegdota* fr. *anecdote* od gr. *an-ékdotos* ‘nie wydana za mąż’; *paradoks* fr. *paradoxe*, z gr. *parádoksos* ‘nieoczekiwany, niewiarygodny’; *sarkazm* fr. *sarcasme* z gr. *sarkasmós* od *sarkazo* ‘przygryzam wargi z wściekłości’), z włoskiego za pośrednictwem francuskiego (*burleska* fr. *burlesque*, z wł. *burlesco* ‘żartobliwy’; *pastisz* fr. *pastiche*, z wł. *pasticcio* ‘pasztet’; *trawestacja* fr. *travestir*, z wł. *travestire* dosł. ‘przeodziać, zmienić szaty’) czy z łaciny za pośrednictwem francuskiego (*dykteryjka*, zdr. od daw. *dykteria*, z daw. fr. *dictérie*, łac. *dicteria* ‘złośliwe dowcipy’) lub za pośrednictwem greki (*ironia* łac., z gr. *eirōneía* ‘udawana niewiedza’) i niemieckiego (*wagant* niem. *Vagant*, z łac. *vagans* ~*antis* ‘wędrujący’). Niektóre wyrazy z tego pola przeszły do polszczyzny długą i ciekawą drogą poprzez parę kultur i języków (*satyra* fr. *satire*, z łac. *satira* od gr. *Sátyros*; *pajac* niem. dial. *pajazzo* (niem. *Bajazzo*), z wł. *pagliaccio*, od imienia postaci komediowej *Pagliaccio* od łac. *palea* ‘plewa, słoma’; *kabaret* niem. *Kabarett*, z fr. *cabaret* [*artistique*], ‘szynk, knajpa’, st.-hol. *cabret*, ze st.-fr. dial. *cambrette* ‘izdebka’ i wiele innych).

Oprócz wyrazów licznie występujących, znaleźć można też takie, które wniknęły do języka polskiego niejako pojedynczo (np. *szmonces* z języka jidysz). Wśród wyrazów omawianego pola znajdziemy sporo europeizmów czy internacjonalizmów, np. *humor*, *ironia*, *parodia*, *komizm*. Niektóre wyrazy rodzime utworzono, kalkując z języków obcych (np. *Dyl Sowizdrzał*, daw. *Sowizdrzał*, pol. *Dyl* wersja imienia niemieckiego wesołka *Tilla Eulenspiegla*, niem. *die Eulen* ‘sowa’ i *der Spiegel* ‘zwierciadło’). Zdarzało się również tak, że zrezygnowano z funkcjonujących przez jakiś czas kalk, np. *mięsopesty*, *zapusty*, zastępując je ponownie pierwotną, międzynarodową formą *karnawał*. Podkreślić jednak należy, że w centrum pola znajdują się także wyrazy rodzime i ogólnosłowiańskie. Dobrymi przykładami są takie wyrazy pochodzące od *być*, jak *bawić*, *bawić się*, *zabawa*, *zabawić* i im pokrewne (ten ostatni przeszedł ewolucję od ‘spędzić czas’ -> ‘zatrzymać kogo’ -> ‘zająć kogo czym’ -> do ‘rozśmieszyć’) czy *psikus* pochodzący od *pies* jako *psi kus* (= *kęs*), ‘psi figiel, psia sztuczka’ i *psota* ‘figiel’, a dawniej też ‘cudzołóstwo’.

4. Wpływ globalizacji na przemiany dyskursu ludycznego

Czasy najnowsze charakteryzuje większy niż wcześniej obserwowano zakres występowania, a także większa różnorodność i rozproszenie gatunków dyskursu ludycznego. Dzięki nowym środkom przekazu rozbita została ich gatunkowa jednorodność i możliwość odwoływania się do jednego kanonu. Dziś każdy może opowiadać dowcipy o czymś innym, tak samo jak może, na przykład, oglądać różne programy telewizyjne. Kultowymi, bo symbolizującymi doświadczenia, wartości i postawy społeczności oraz całego pokolenia, nazywane zostają niektóre programy z czasów, gdy ogólnodostępne były tylko dwa kanały telewizyjne i nie było możliwości oglądania filmów na video. Dlatego podejmowane są próby powrotu do komedii – znanych i sprawdzonych. Na tej fali powstała druga część *Czterdziestolatka*, kolejne części *Alternatyw 4*, *Misia* czy *Rejsu*.

Większe nastawienie na indywidualizm i zaspokojenie pojedynczych gustów przejawia się w programach satyrycznych sygnowanych nazwiskiem twórców – komu nie podoba się *Szymon Majewski Show*, może oglądać *Kuba Wojewódzki Show*. Wzorowane są one na znanych z telewizji satelitarnej talk-showach prowadzonych przez Jaya Leno, Davida Lettermana czy Haralda Schmidta. Znakomita większość programów rozrywkowych i seriali komediowych produkowana jest na obcej licencji. Ponadto, to, co się mówi zagranicą o Polakach, natychmiast komentowane jest także w polskich mediach. Dyskurs ludyczny rozlewa się szeroko, wnikając w obręb wielu nowych gatunków, obszarów komunikacji i języków. Jego obecność widać między innymi w nagłówkach prasowych, w reklamach, teleturniejach, na blogach, czatach i w poczcie elektro-

nicznej, zasypywanej nie tylko dowcipami, ale też „miejskimi legendami” czy fałszywymi alarmami o wirusach. Nowe media podtrzymują i rozwijają skutecznie chęć do zabawy – słowem, obrazem i dźwiękiem – gotowe są na przesłanie ludycznego impulsu w każdej chwili poza obecne „tu” i zrobienie tego natychmiast – „teraz”.

Aneks

Tab. 1. Pole wyrazowe LUDYCZNOŚĆ: wyrazy podstawowe pola i ich cechy definicyjne w wybranych słownikach

Termin	zabawa	dowcip	żart	wesołość	śmiech	humor	komizm	komeidia	rozrywka	złośliwość	krótkość	utwór	osoba	cecha	muzyka
ANEGDOTA	+	+				+				+		+			
ARLEKIN	+		+					+					+		
ATRAKCJA	+								+						
BEL ESPRIT		+											+		
BŁAZEN	+			+			+						+		
BON MOT		+									+				
BURLESKA								+				+			
CZASTUSZKA						+		+			+	+			+
DOWCIP	+				+	+				+		+		+	
DRWINA					+					+					
DYKTERYJKA	+		+			+					+	+			
ESPRIT	+													+	
FACECJA		+	+			+					+	+			
FARMAZON													+		
FARSA								+				+			
FIGIEL	+	+	+	+	+										
FRANT	+							+					+		
FRASZKA		+									+	+			
GAG							+	+							
GRA	+								+						+
GREPS		+						+							
HECA	+			+	+			+							
HEROIKOMIKA								+				+			
HILAROTRAGEDIA					+							+			
HUMOR	+					+	+							+	
HUMORESKA	+		+	+		+					+	+			+
IGRASZKA	+					+									
IMPREZA	+								+						
IRONIA										+				+	
JOWIALNOŚĆ						+				-				+	
KABARET									+	+		+			
KALAMBUR		+	+												
KARNAWAŁ	+			+	+				+						
KARYKATURA			+		+	+				+		+			

KAWAŁ		+		+		+				+		+				
KLAUN				+	+								+			
KOMEDIA						+	+	+				+				
KOMEDIOOPERA						+		+				+		+		
KOMIK				+			+						+			
KOMIKS									+		+	+				
KOMIZM	+			+	+	+								+		
KONCEPT		+	+									+		+		
KPINA			+							+				+		
KUPLET		+								+		+		+		
LIMERYK			+			+						+				
LUDYZM	+													+		
MUSICAL								+				+		+		
OPERETKA									+			+		+		
PAJAC							+						+			
PARODIA					+		+					+				
PIERROT					+								+			
PSIKUS	+		+											+		
PUENTA		+	+													
PURE NONSENSE		+					+									
REKREACJA	+								+							
REWIA									+		+	+		+		
ROZRYWKA	+								+							
SARDONIZM					+					+				+		
SARKAZM										+				+		
SATYRA					+					+		+				
SERIO			+											+		
SKECZ		+	+			+					+	+				
SLAPSTICK				+		+						+				
SONG								+	+			+		+		
SZMONCES		+				+						+				
SZYDERSTWO					+					+				+		
ŚMIECH				+										+		
TRAGIKOMEDIA				+				+				+				
TRAWESTACJA							+					+				
TREFNOŚĆ	+	+	+		+									+		
VIS COMICA					+		+							+		
WAGANT				+									+	+		
WESOŁOŚĆ				+		+								+		
WIC		+	+			+						+				
WODEWIL								+				+		+		
ZABAWA	+						+		+					+		
ŻART					+	+					+					
Termin		<i>zabawa</i>	<i>dowcip</i>	<i>żart</i>	<i>wesołość</i>	<i>śmiejch</i>	<i>humor</i>	<i>komizm</i>	<i>kmedia</i>	<i>rozrywka</i>	<i>złośliwość</i>	<i>krótkość</i>	<i>utwór</i>	<i>osoba</i>	<i>cecha</i>	<i>muzyka</i>
suma na 78		23	18	16	14	17	20	10	14	12	15	10	34	10	18	12

Tab. 2. Zestaw cech podstawowych dla definicji minimalnych pola LUDYCZNOŚĆ

Semy znaczeniowe	Forma	Pragmatyka
DOWCIP	językowa/ niejęzykowa utwór/ nie utwór	dawne/przestarzałe/aktualne
HUMOR	osoba/ nie osoba	agresywne/ nieagresywne
KOMIZM	cecha/ nie cecha	pozytywne/ negatywne
RADOŚĆ	zachowanie/ niezachowanie	potoczne/ książkowe
ŚMIECH	krótka/ długa	ironiczne/ dobroduszne
WESOŁOŚĆ	muzyczna/ niemuzyczna	środowiskowe/ ogólne
ZABAWA	puenta/ brak puenty	rzadkie/ częste
ZART		złośliwe/ niezłośliwe

Literatura

- Abramowicz, Maciej/ Bertrand, Denis/ Stróżyński, Tomasz (1994): *Humor europejski*. Lublin.
- Attardo, Salvatore (2001): *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Humor Research 6. Berlin.
- Bartmiński, Jerzy (2000): *Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian*. W: Gajda, Stanisław (red.): *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Opole, s. 179-196.
- Bergson, Henri (1977): *Śmiech. Esej o komizmie*. Tłumaczenie: Stanisław Cichowicz. Kraków.
- Brzozowska, Dorota (2000): *O dowcipach polskich i angielskich. Analiza językowo-kulturowa*. Opole.
- Brzozowska, Dorota (2008): *Polski dowcip etniczny. Stereotyp a tożsamość*. Opole.
- Buttler, Danuta (1968): *Polski dowcip językowy*. Warszawa.
- Bystron, Jan Stanisław (1993): *Komizm*. Warszawa.
- Chiaro, Delia (1992): *The Language of Jokes. Analysing verbal play*. London, New York.
- Chłopicki, Władysław (1995): *O humorze poważnie*. Kraków.
- Davies, Christie (1990): *Ethnic Humor Around the World. A Comparative Analysis*. Indiana.
- Davies, Christie (2002): *The Mirth of Nations*, New Brunswick. London.
- Drogosz, Marek (2005): *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają*. Gdańsk.
- Dziemidok, Bohdan (1967): *O komizmie*. Warszawa.
- Feinberg, Leon (1982): *Tajemnice humoru*, W: *Literatura na Świecie*, nr 5/6, s. 285-296.
- Foucault, Michel (2002): *Porządek dyskursu*. Tłumaczenie: Michał Kozłowski. Gdańsk.
- Freud, Sigmund (1993): *Dowcip i jego stosunek do nieświadomości*. Tłumaczenie: Robert Reszke. Warszawa.
- Gajda, Stanisław (2007): *Współczesny polski dyskurs komiczny*. W: Mazur, Jan/ Rumińska, Magdalena (red.): *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*. Lublin, s. 11-19.
- Huizinga, Johan (1985): *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*. Tłumaczenie: Maria Kurecka, Witold Wirsza. Warszawa.
- Piotrowski, Tadeusz (w druku): *Relacje kulturowe w świetle zapożyczeń leksykalnych*. Opole.
- Posern-Zieliński, Aleksander (2005): *Etniczność. Kategorie. Procesy etniczne*. Poznań.
- Propp, Władimir (1977): *Problem śmiechu i komizmu*. Tłumaczenie: Janina Walicka. W: *Przegląd Humanistyczny* 3, s. 41-56.
- Raskin, Victor (1985): *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht.
- Schu, Josef/ Schu, Urszula (1995): *Ethnische Stereotype im Ethnischen Witz*. W: *Kwartalnik Neofilologiczny XLII* 3/95, s. 293-308.

- Schutz, Charles E. (1998): The sociability of ethnic jokes. W: *Humor 2-2*, s. 165-177.
- Sugiera, Małgorzata/ Zając, Joanna (2000): *Humor w kulturze - kultura humoru. Referaty z międzynarodowej sesji naukowej - Kraków, 23-24 października 2000r.* Tarnów.
- Szczerbowski, Tadeusz (1994): *O grach językowych w tekstach polskiego i rosyjskiego kabaretu lat osiemdziesiątych.* Kraków.
- Trzynadłowski, Jan (1977): Dowcip, żart, anegdota, facecja. W: Trzynadłowski, Jan (red.): *Małe formy literackie.* Wrocław, s. 75-94
- van Dijk, Teun (2001): *Dyskurs jako struktura i proces. Tłumaczenie: Grzegorz Grochowski.* Warszawa.
- Wierzbicka, Anna (1986): *Analiza lingwistyczna aktów mowy jako potencjalny klucz do kultury.* W: Brodzka, Alina/ Hopfinger, Maryla/ Palewicz, Janusz (red.): *Problemy wiedzy o kulturze. Prace dedykowane Stefanowi Żółkiewskiemu.* Wrocław, s. 103-114.
- Wierzbicka, Anna (1999): *Język-umysł-kultura.* Warszawa.
- Wierzbicka, Anna (2006): *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne.* Lublin.
- Wojciszke, Bogdan (1995): *Jacy są Polacy? Badania opinii społecznej jako źródło wiedzy psychologicznej.* Warszawa.
- Wojciszke, Bogdan/ Baryła, Wiesław (2005): *Kultura narzekania, czyli o psychicznych pułapkach ekspresji niezadowolenia.* W: Drogosz, Marek (red.): *Jak Polacy przegrywają, jak Polacy wygrywają.* Gdańsk, s. 35-51.
- Żygulski, Kazimierz (1985): *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu.* Warszawa.

dr hab. Dorota Brzozowska
Uniwersytet Opolski
Instytut Filologii Polskiej
Zakład Stylistyki
pl. M. Kopernika 11
45-040 Opole
e-mail: dbrzozowska@uni.opole.pl